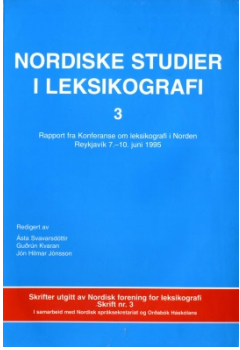

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Leksikalisering av gammelnorske sammensetninger	
Forfatter:	Kristin Bakken	
Kilde:	Nordiske Studier i Leksikografi 3, 1995, s. 27-49 Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Reykjavík 7.-10. juni 1995	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Kristin Bakken

Leksikalisering av gammelnorske sammensetninger

In linguistic theory compounds are recognized as occupying an intermediate position between the syntax and the lexicon. They share features both with typical syntactic expressions and with typical lexical expressions. The process by which compounds gradually develop from largely syntactic items to typical lexical items is in this paper termed the lexicalization process, and a hypothetical model of this process is presented. This hypothesis is then tested at one specific point by the use of an Old Norse material of noun + noun compounds. If the lexicalization model is a true reflection of the way compounds actually behave, one can predict that compounds which are lexicalized to a large extent, probably will show a larger tendency toward being written as one graphic unit (i.e. without a space), than those which are lexicalized to a lesser degree. The Old Norse material confirms this prediction, and the lexicalization model is thereby strengthened as a hypothesis.

1 Disposisjon

I dette foredraget skal jeg kort innlede om sammensetningers stilling innenfor lingvistisk teori. Deretter skal jeg presentere i hypoteseform en modell for hvordan leksikaliseringprosessen tenkes foregå, og til slutt skal jeg teste denne leksikaliseringshypotesen mot et gammelnorsk materiale på ett punkt, nemlig prediksjonen om at sterkt leksikaliserede sammensetninger trolig vil sammenskrives i materialet.

2 Innledning

Komplekse ord som sammensetninger og avledninger, er klassiske eksempler på språkstørrelser som det er vanskelig å kategorisere absolutt. De kan sies å befinne seg i grenseland mellom syntaks og leksikon. Avhengig av det fokuset og den teori språkforskeren legger an, kan f.eks. sammensetninger beskrives ved hjelp av syntaktiske regler eller som typiske ord lagret i et leksikon.

Eksempler på språkforskere som har fokusert på det syntaktiske aspektet ved komplekse ord, er Lees (1960) som beskriver sammensetninger innenfor tidlig transformasjonell syntaktisk teori, Aronoff (1976) som beskriver avledninger innenfor rammene for generativ morfologi, nærmere bestemt innenfor leksikalistisk morfologi, Selkirk (1982) som vil beskrive komplekse ord ved hjelp av frasestrukturregler og bruker til det en variant av \bar{X} -syntaks, og Lieber (1992) som også beskriver ordintern struktur ved hjelp av syntaktiske modeller.¹

¹Felles for disse lingvistene er at de alle arbeider innenfor rammene av generativ teori, og trolig skyldes ikke dette bare tilfeldigheter. Hvis man i utgangspunktet har som ideal å unngå redundans i grammatikkene, vil

På den annen side er det klart at det er lang tradisjon for å behandle og beskrive sammensetninger som **ord**, dette gjelder ikke minst blant leksikografene. Når de fleste intuitivt vil kategorisere sammensetninger som ord, er dette et uttrykk for at sammensetninger deler en del vesentlige karakteristika med andre ord. Allerede Bloomfield (1933:180ff) vier sammensetningene plass fordi de representerer et kritisk punkt i forsøket på å definere ordet. De har karakteristika som er typiske både for ord og syntaks. Spencer gir en mer oppdatert versjon av den samme diskusjonen (Spencer 1991:310ff), og Bybee (1985:106) ender opp med å plassere sammensetninger i en mellomstilling mellom ord og syntaks på følgende grunnlag:

Compounding is distinct from all other combinatory processes of language in that it has the characteristics of both *syntactic* and *lexical* expression. Compounding resembles syntactic expression in that the units combined also always exist independently as words — that is, they are complete both phonologically and semantically. Compounding resembles lexical expression in that the resulting unit is a *word*, and the meaning of this word is not predictable from a summation of the meaning of its parts. Even though compounding may be productive in the sense that new compounds are freely created, the results of the compounding process are lexicalized, and they tend gradually to lose their semantic and phonological transparency.

Det er klart at sammensetninger for en del kan beskrives ved hjelp av syntaktiske regler i selve lagingsøyeblikket. I germanske språk er sammensetning en av de aller mest produktive prosessene, og en ny sammensetning kan lages når som helst for å dekke et kodingsproblem. Forholdet mellom første- og andreledd i lagingsøyeblikket kan f.eks. beskrives ved hjelp av syntaktiske begreper som underordning, sideordning eller objektsforhold og genitivsforhold.

Etter at selve den formelle ordlagingen er fullført, er det nylagete ordets videre skjebne i språket usikker. Noen ord blir aldri gjentatt, mens andre vinner allmenn aksept. Her vil jeg presentere en modell for sammensetningens utvikling fra nylaget sammensetning med intern syntaktisk struktur, til etablert sammensetning uten slik intern struktur. Denne prosessen kaller jeg i tråd med f.eks. Bybee i sitatet over, leksikaliseringprosessen, og den kan defineres som vegen fra syntaks til leksikon (jf Bybee 1985:106).

Det blei tidlig klart for meg i arbeidet med gammelnorske sammensetninger i hvilken grad ordforrådet er relikvisk, og dermed hvor begrenset verdi det har å forsøke å formalisere ordlagingsreglene på bakgrunn av et synkront snitt gjennom ordforrådet. Aronoff (1976:35ff) sier eksplisitt at ordlagingsregler bare kan settes opp for produktive ordlagingsprosesser. Dette kan synes opplagt, men innenfor f.eks. leksikalistisk generativ morfologi er dette slett ikke alltid en forutsetning når ordlagingsregler formuleres. Koblingen mellom regler og produktivitet er et vilkår for at de reglene en setter opp har hypotesestatus. Hvis denne koblingen ikke gjøres vil reglene kun være generaliseringer over finite domener (jf Dyvik 1986:152f).

man regelgenerere mest mulig og lagre minst mulig. Det er derfor ikke helt uventet at det er innenfor generativ grammatikk at man har vektlagt de syntaktiske aspektene av sammensetningene så sterkt. På den annen side har man alltid sett det syntaktiske aspektet ved sammensetningene. Bak tradisjonelle termer som 'bahuvrihi', 'tatpuruṣa' og 'dvandva', opprinnelig hentet fra de gamle indiske grammatikerne, ligger det jo også syntaktiske klassifiseringer (henholdsvis underordning i eksosentriske sammensetninger, underordning i endosentriske sammensetninger og sideordning).

Det er en grunntanke for meg at hver enkelt sammensetning starter å leve sitt eget liv fra det øyeblikket den konvensjonaliseres i ordforrådet. Den utviklingen som hver enkelt sammensetning følger er i grove trekk lik, men poenget blir at den enkelte sammensetning står på forskjellig sted i prosessen hvis en sammenligner ordforrådet på et synkront tidspunkt. I min terminologi kan det uttrykkes som at sammensetningene er leksikalisert i ulik grad.

Før jeg fortsetter å gjøre nærmere rede for leksikaliseringprosessen, må det nevnes at materialet som jeg bruker som testbakgrunn, er et ekserpert materiale av substantiviske hypotagmer fra den første halvdel av 1300-tallet. Jeg har ekserpert alle diplomene fra denne perioden som kan stedfestes til Vestfold fylke. Jeg omtaler dem bevisst som substantiviske hypotagmer fordi sammenskrivings- og særskrivingskonvensjonene i denne perioden fortøner seg som svært vakkende, og det finnes få sikre kriterier for å utskille bare de prosodiske sammensetningene (dvs sammensetning med én ordaksent) fra tekstene. Dette kommer jeg tilbake til under punkt 3 under. Materialet består av 1296 eksempler.

3 Leksikaliseringshypotesen

Formuleringa av leksikaliseringshypotesen trekker veksler på framstillingene i Bauer (1983), Lipka (1977 og 1992), og i Grimm (1991).

Idet to ord settes sammen til ett, regner jeg med at det eksisterer et semantisk forhold mellom ledda som kan beskrives ved hjelp av syntaktiske begreper. I norske sammensetninger er det vanligvis et førsteledd som nærmere spesifiserer andreleddet. Førsteleddet har aldri spesifikk referanse, men kun generell referanse (jf Diderichsen 1941:102, Dyvik 1979 og Spencer 1991:312). Det vil si at førsteleddet ikke peker på én spesiell referent i verden, men kun på førsteleddets klasse av denotata, eller mer spesielt, førsteleddet har ikke referanse som førsteledd, kun betydning.

Her støtter jeg meg til den semantiske modellen som presenteres i Lyons (1977:174ff). I denne modellen er meningsbegrepet tredelt. Lyons skiller mellom bruksavhengig referanse, en betydning eller et begrep (sense) som er abstrahert vekk fra alle konkrete representasjoner, og en klasse av mulige denotata som utgjør den kategorien i verden som faller inn under begrepet. Så vidt det går fram av Lyons' framstilling (jf Lyons 1977:209f) er klassen av denotata ikke fast avgrenset, men åpen for nye ekstensjoner.

I lagingsøyeblikket har altså sammensetningen komposisjonell betydning, dvs at helhetens betydning er et produkt av begge sammensetningselementenes betydning. Samtidig vil sammensetningen i lagingsøyeblikket lages i en bestemt kontekst, dvs at sammensetningen i lagingsøyeblikket brukes med spesifikk referanse. Den nye sammensetningens denotatum er sekundær til den første referansen sammensetningen gis (jf Lyons 1977:224ff).

Mens man i bruken av et simpleks som *hund* er regulert av det settet av denotata som betydningen muliggjør, er bruken av en nylaget sammensetning regulert av de to ulike leddas betydning og av forholdet mellom disse to leddas betydning. Så lenge det er dette forholdet mellom to leddas betydning som regulerer hvilken referanse det nye uttrykket kan gis, vil jeg regne sammensetningens betydning som komposisjonell.

Leksikaliseringprosessen tar altså en sammensetning med komposisjonell betydning som input. Denne spontanlagingen kan eventuelt konvensjonaliseres. Dette regner jeg som leksikaliseringssens første fase. Konvensjonalisering defineres her som at forbindelsen mellom et gitt innhold og et gitt uttrykk blir automatisert. Dette innebærer at et gitt uttrykk

entydig utløser forestillingen om et gitt innhold. Til forskjell fra spontanlagingene avhenger denne assosiasjonen ikke av konteksten. Forskjellen i kontekstavhengighet kan illustreres ved et par eksempler. At en spontanlaging som *nøkkelbord* skal forstås avhenger av den konteksten det forekommer i, f eks:

I resepsjonen oppbevares ikke nøklene i en nøkkelhylle, men på et nøkkelbord.

Ved konvensjonaliserte sammensetninger er betydningen entydig også uten kontekst, jf sammensetninger som *nøkkelknippe* eller *nøkkelhull*. Med konvensjonalisering siktes det her til noe som skjer i forholdet mellom ordets uttrykks- og innholdsside, og tanken er at dette først og fremst skjer i det enkelte individs psyke. En sammensetning kan altså i ekstreme tilfeller være konvensjonalisert for meg, men ikke for andre. Fra produksjonssida betyr dette at en konvensjonalisert sammensetning ikke konstrueres i produksjonsøyeblikket, men at den som helhet hentes fram. Fra mottagersynspunkt betyr dette at sammensetningen er forståelig uten et tillegg av forklarende kontekst.

Individets språk kan likevel ikke ses uavhengig av det språklige fellesskapet, og jeg regner med at det til enhver tid er stor grad av overensstemmelse mellom individets språk og fellesskapets. Enkeltords betydning er et godt eksempel på dette, språket fungerer ikke om individer konvensjonaliserer språktegn uavhengig av andre språkbrukere. Jeg regner derfor med at sammensetninger konvensjonaliseres for den enkelte språkbruker, men at dette skjer i kontinuerlig interaksjon med fellesskapets språkbruk. I de aller fleste tilfeller vil derfor et ord som framstår som konvensjonalisert for meg, også oppleves slik av andre språkbrukere i min språkbrukerkrets. Selv om jeg her prinsipielt vil regne en sammensetnings leksikaliseringsgrad som to distinkte størrelser i en kommunikasjonssituasjon, nemlig henholdsvis sammensetningens leksikaliseringsgrad hos sender og hos mottaker, betyr ikke dette at det i praksis vil være store forskjeller. Oftest vil konvensjonaliseringsfasen også innebære en konvensjonalisering mellom individer.

Den andre fasen i leksikaliseringsprosessen kan sies å karakteriseres ved begrepssammensmelting. Igjen er det i det individuelle systemet forandringen tenkes skje, og igjen er det meningssida til uttrykket som forandres. Fra å ha komposisjonell betydning, går nå uttrykket over til å ha ikke-komposisjonell betydning. Betydningen framstår ikke lenger som summen av delene. Dette kommer best til uttrykk ved at man ikke lenger kan bytte ut en del av uttrykket med et synonym uten at helhetens betydning forandres. Noen eksempler kan illustrere dette. Mens man i *nøkkelhull* kan erstatte *hull* med *åpning*, og *knippe* med *bunt* i *nøkkelknippe* uten at betydningen blir endret, er ikke dette mulig i en sammensetning der det har skjedd begrepssammensmelting. (Sammensetningene *nøkkelåpning* og *nøkkelbunt* er selvfølgelig spontanlaginger og som sådan ikke konvensjonalisert, men de er i den tilsvarende konteksten synonyme med de konvensjonaliserte orda.)

Ser man på uttrykk der begrepssammensmelting har skjedd, slik som i *brannmann*, *barnehage* og *visittkort*, lar delene seg ikke skifte ut på samme måte.

En brannmann hentet katten ned fra treet.

? En ildmann/brannkar hentet katten ned fra treet.

Det er en barnehage preget av foreldet pedagogikk.

? Det er en ungehage preget av foreldet pedagogikk.

Han la igjen et visittkort.

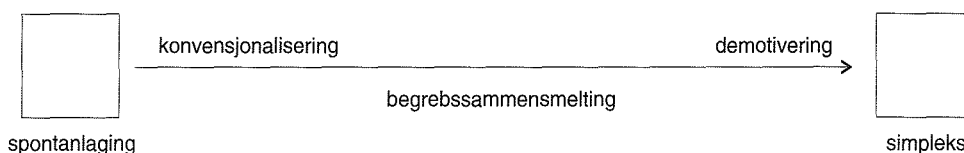
? Han la igjen et besøkskort/visittark.

Av disse eksemplene går det fram at betydningen til disse sammensetningene ikke lenger er komposisjonell i den forstand at helhetens betydning er en funksjon av betydningen til de to ledda som inngår. Det har skjedd en begrepssammensmelting, slik at meningselementer ikke lenger kan utskilles fra helheten. Ser en på sammensetningsleddas opprinnelige betydning og helhetens betydning, er det likevel klart at den nye sammensetningens betydning fremdeles fortøner seg som motivert utifra de ledda som inngår.

Fase tre i leksikaliseringsprosessen endrer på dette, idet denne kjennetegnes ved demotivering. Her er sammensetningens betydning så avvikende i forhold til det utgangspunktet leddas betydning gir, at uttrykket ser umotivert ut i forhold til betydningen. Det har ofte vært anført at tegnet i Saussures mening er arbitrært, men allerede Saussure selv modifiserte dette ved å innføre termene absolutt og relativt arbitrære tegn (jf de Saussure 1983:130ff). Sammensetninger er blant eksemplene på relativt arbitrære eller relativt motiverte tegn. Sammensetningene er motiverte uttrykk i den grad uttrykkselementene som inngår i dem er semantisk motivert. I demotiveringsfasen nærmer sammensetningen seg det prototypiske arbitrære tegnet, idet uttrykket ikke lenger kan sies å være motivert ut ifra innholdet. Gitt dette definisjonskriteriet slutter de å være sammensetninger.

Det er en forutsetning for demotiveringsfasen at sammensetningen allerede har fått en betydning av ikke-komposisjonell type. Så lenge delene bidrar til helhetens betydning, sperer dette for de ulike demotiveringsprosessene. Eksempler på demotiverte sammensetninger er *jordmor*, *nøkkelost*, *brudgom*, *snippkjole*, *beksømstøvel*. I alle disse har ett eller flere av ledda en betydning som virker umotivert i forhold til helhetens betydning.

For å oppsummere kan følgende figur tegnes.

Figur 1. *Leksikaliseringsskalaen*

Leksikaliseringsprosessen blir med vilje her kalt en skala, idet det er klart at disse fasene glir over i hverandre. Det er vanskelig å tenke seg denne prosessen som annet enn en gradvis prosess uten faste grenser. Som input tar leksikaliseringsprosessen spontanlagninger, eller førstegangsord uten hevd i språket. Endepunktet for leksikaliseringsprosessen er sammensetninger som er demotivert, hvor den indre semantiske og morfologiske strukturen er irrelevant, og som derfor ligner på simplekser. De er som simpleksene blitt arbitrære tegn uten intern struktur.

En kommentar kunne knyttes til påstanden om manglende intern struktur. Resonnementet er som følger: Når betydningen til en sammensetning ikke lenger er komposisjonell, har den morfologiske strukturen ikke noe semantisk korrelat, og den har slik sett ingen relevans for språkbrukerne. Den kan selvfølgelig rekonstrueres ved aktiv analyse fra språkbrukernes side, men i daglig bruk av ordet aktiviseres denne strukturen ikke.

Når den interne strukturen i sammensetningen er gjort irrelevant, åpner dette for både morfologisk reanalyse, folkeetymologiske omdanninger og for fonologiske endringer, som

ellers ville ha vært forhindret ved forestillingen om morfologisk struktur. Jeg skal ikke komme inn på disse fenomenene her, men nevne eksempler som *barsel*, *fføs* og *stakkar* som viser sammensetninger der det har foregått lydendringer som har hatt som følge at komposisjonsgrensene i disse orda er utydeliggjort. Disse fonologiske endringene er uttrykk for sterk leksikaliseringsgrad, og de bringer sammensetningene enda mer i harmoni med simpleksene. Leksikaliseringsprosessen er her likevel gitt en semantisk definisjon. Det vil si at de fonologiske endringene bare er bieffekter av leksikaliseringen, selv om de kan tenkes virke tilbake på leksikaliseringsprosessen og forsterke den.

4 Leksikaliseringsgrad og skrivekonvensjoner i middelalderdiplomer

Leksikaliseringsskalaen presentert over har her status som en hypotese om hvordan sammensetningens veg fra syntaks til leksikon kan tenkes foregå. I avhandlingsarbeidet har jeg forsøkt teste denne hypotesen ut på et materiale av gammelnorske substantivfølger (dvs substantiviske hypotagmer). Jeg har merket et materiale på 1296 substantivfølger for leksikaliseringsgrad, henholdsvis svak, sterk eller usikker leksikaliseringsgrad. I dette ligger det metodiske problemet som jeg ikke skal drøfte nærmere her; men det første er velkjent for alle som driver med historisk lingvistik. Hvilke muligheter har vi i dag for å få tak på historiske språkstegs leksikalske semantikk? Jeg har brukt den enkelte kontekst, kunnskap om ordets betydning i moderne språk og ordets bruk i andre historiske kontekster slik det dokumenteres først og fremst i Fritzner (1883–1896 og 1972).

Et annet problem er hvordan en gradert skala som leksikaliseringsskalaen kan testes ut empirisk. Jeg har løst det ved å merke materialet for sterk, svak og usikker leksikaliseringsgrad, og slik sett valgt å måle en gradert virkelighet ved hjelp av en diskret målestokk. For nærmere drøfting av disse problemene henvises til Bakken (1995*).

På bakgrunn av leksikaliseringsskalaen slik den her er skissert, kan en gjøre noen statistiske prediksjoner. Hvis disse prediksjonene slår til i materialet, vil jeg regne leksikaliseringshypotesen som styrket. Her vil jeg i kortform presentere én slik prediksjon og påfølgende test.

Prediksjonen kan gjøres slik:

Hvis det er slik at sterk leksikaliseringsgrad betyr at sammensetningens morfologiske struktur ikke lenger har psykologisk relevans, er det mer sannsynlig at sterkt leksikaliserede substantivfølger blir sammenskrevet enn at svakt leksikaliserede substantivfølger blir det.

Det som her gjøres er å krysse et semantisk kriterium (leksikaliseringsgrad) med et grafisk kriterium (sammenskriving). Hvis disse to størrelsene samvarierer, anses prediksjonen som innfridd og leksikaliseringsskalaen styrket som teori.

Én forutsetning for at denne testen er meningsfull, er at det grafiske kriteriet faktisk er variabelt. I et moderne skriftspråkssamfunn er skriftnormen så sterk at det i praksis må regnes med liten individuell grafisk variasjon.² I perioden det her gjelder, norsk høymiddelalder, er

²Den moderne tendensen til å særskrive sammensetninger selv om skriftnormen tilsier noe annet, er slik sett et svært interessant og svært relevant unntak.

skriftnormen mye løsere, og det gis rom for en mye større grad av individuell variasjon innenfor de mer generelle konvensjonene som rådde. Et av de punkta hvor filologer tradisjonelt har vurdert normen som spesielt vaklende, er nettopp ved sammenskriving av sammensetninger (jf f.eks Diderichsen 1941:102, Lagman 1964). Det er på denne bakgrunnen at det gir mening å krysse leksikaliseringsgrad med variablene sammen- og særskrivning. Fra materialet kan jeg nevne et par eksempler. Ordet *vitnisburðar* i formelen *till sanns vitnisburðar* sammenskrives 35 ganger og særskrives 8 ganger. I ett av eksemplene som sammenskrives, står *sanns* også sammenskrevet med *vitnisburðar*. Måleenheten *eyrisból* sammenskrives 3 ganger, og særskrives 10 ganger, mens *auraból* sammenskrives 8 ganger og særskrives 24 ganger. Det burde altså være klart at entydige fordelinger på dette punktet er vanskelige å finne, og det er da også dette som har frustrert filologer i beskrivelsen av emnet. Alle forsøk på å fange opp variasjonen som fonologisk eller prosodisk betinget møter selvmotsigelser som eksemplene over.

Prediksjonen over regner med at det statistisk sett vil være større tendens til sammenskriving ved de sterkt leksikalisererte substantivfølgene enn ved de svakt leksikalisererte substantivfølgene. Siden leksikaliseringsgrad i siste instans vurderes som en individuell størrelse, og siden ulike individ trolig vil analysere eget språk i ulik grad, er unntak til de statistiske fordelingene å vente.

Materialet som helhet fordeler seg slik:

	Sammenskriving		Særskrivning		Sum	
	antall	andel	antall	andel	antall	andel
Sterkt leksikalisererte	426	73%	155	27%	581	100%
Svakt leksikalisererte	26	6%	425	94%	451	100%
Usikkert leksikalisererte	61	23%	203	77%	264	100%
Sum	513	40%	783	60%	1296	100%

Tabell 1. *Substantivfølgenes leksikaliseringsgrad koblet til variabelen sammen- eller særskrivning.*

Tendensen her er klar. De sterkt leksikalisererte substantivfølgene viser en klar tendens til sammenskriving i forhold til de svakt leksikalisererte substantivfølgene. 73% av de sterkt leksikalisererte sammenskrives mot 6% av de svakt leksikalisererte.

Disse tallene kan kommenteres på flere ulike måter, og jeg vil bare skissere hvordan dette blir gjort i avhandlingen. For det første kan det innvendes at det blant de svakt leksikalisererte substantivfølgene nok er en overvekt ikke-sammensetninger (etter prosodiske kriterier), og særskrivinga her er derfor trolig heller motivert ut ifra prosodiske forhold enn ut ifra semantiske forhold.

Det er klart at prosodi er en vesentlig faktor i reguleringa av sammen- og særskrivning i denne perioden. Når det først er understreket at sterk leksikaliseringsgrad og status som prosodisk sammensetning ofte følges at, kan leksikaliseringsgrad brukes som en forklarende tilleggsfaktor. Tilfeller som i lys av prosodiske forhold ser anomale ut, kan i lys av faktoren leksikaliseringsgrad bli lettere å harmonisere med mønstrene i materialet. I materialet har jeg plukket ut alle de substantivfølgene som etter formelle kriterier må regnes som prosodiske sammensetninger (stammesammensetninger som *lǫgbók*, og substantivfølger med etterhengt

bestemt artikkel som f eks *laugardaginn*). Disse viser en klar overvekt av sammenskriving, men det er også et faktum at de fleste av disse er sterkt leksikalisert, og følgelig peker både prosodi og semantikk her i samme retning. Det er også et faktum at 37 mot 158 av disse prosodiske sammensetningene særskrives. Som forklaring på denne typen avvik kunne det være aktuelt å se på leksikaliseringsgraden til disse avvika, men materialet mitt er for lite til å trekke sikre slutninger på grunnlag av fordelingene her.

Det kunne også spørres hvor vesentlig individuell variasjon er i denne sammenhengen. Etter å ha vurdert åtte individuelle skrivere opp mot hverandre, kan syv skrivere sies å stå på linje med materialet som helhet. Selv om enkeltteksemplene som knyttes til den enkelte skriver er relativt lite, kan det også skisseres en tendens der de kongelige skriversne, altså de som presumptivt er best skolert, er de som best innfrir prediksjonen over. De kongelige klerkene Håkon Ivarsson, Ivar Audunsson og Pål Styrkársson sammenskriver 90% eller flere av de sterkt leksikaliserte substantivfølgene, mens de sammenskriver 5% eller færre av de svakt leksikaliserte substantivfølgene.

En nærmere undersøkelse av hyppige enkeltord i materialet viser at enkeltteksempler med sterk leksikaliseringsgrad som regel sammenskrives, mens de svakt leksikaliserte som regel særskrives. Tendensen er mindre klar ved substantivfølger som jeg har markert som usikre, jf *auraból* og *eyrisból* over.

5 Konklusjon

Etter å ha testet et materiale av substantivfølger fra 1300-tallet mht samvariasjon mellom leksikaliseringsgrad og sammenskriving evt særskriving, ser det ut til at sterk leksikaliseringsgrad virkelig er en faktor som hemmer særskrivingstendensen. Selv om mange forbehold bør tas — det viktigste er usikkerhetsmomentet som hefter til hvor stor andelen av prosodiske sammensetninger i materialet er — gir denne testen likevel støtte til leksikaliseringsskalaen slik den er formulert. Siden særskriving jo i siste instans er uttrykk for en morfologisk analyse, er det mindre sannsynlig at skriversne i sin skriving gjenfinner en ordintern struktur som fra betydningssynspunkt er gjort irrelevant.

Litteratur

- Aronoff, Mark 1976: *Word Formation in Generative Grammar*. Linguistic Inquiry Monographs 1. Cambridge MA: MIT Press.
- Bakken, Kristin 1995*: *Leksikalisering av sammensetninger. En studie av leksikaliseringsprosessen belyst ved et diplommateriale fra 1300-tallet*. Upublisert manus til doktoravhandling.
- Bauer, Laurie 1983: *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloomfield, Leonard 1933: *Language*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Bybee, Joan 1985: *Morphology. A Study of the Relation between Meaning and Form*. Typological Studies in Language 9. Amsterdam: John Benjamins.
- Grimm, Ursula 1991: *Lexikalisierung im heutigen Englisch am Beispiel der Ableitungen*. Tübinger Beiträge zur Linguistik 360. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Diderichsen, Paul 1941: *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. København: Ejnar Munksgaard.

- Dyvik, Helge J. J. 1979: Omkring fremveksten av artiklene i norsk. I: *Maal og Minne* 1/2, 40–78.
- Dyvik, Helge J. J. 1986: *Grammatikk og empiri. En syntaktisk modell og dens forutsetninger*. Bd I. Skriftserie. Nr 24. Serie B. Institutt for fonetikk og lingvistikk. Universitetet i Bergen. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Fritzner, Johan 1883–96: *Ordbog over Det gamle norske Sprog. Omarbeidet, forøget og forbedret Udgave I–III*. Kristiania: Den norske Forlagsforening.
- Fritzner, Johan 1972: *Ordbog over Det gamle norske Sprog IV. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo*. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget.
- Lagman, Edvin 1964: Om nominala sammansätningar i fornsvenskan och i nutida svenska dialekter. I: *Arkiv för Nordisk Filologi* 79, 172–194.
- Lees, Robert B. 1960: *The Grammar of English Nominalizations*. Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore, and Linguistics 12. Bloomington: Indiana University Press.
- Lieber, Rochelle 1992: *Deconstructing Morphology. Word-Formation in Syntactic Theory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lipka, Leonhard 1977: Lexikalisierung, Idiomatisierung und Hypostasierung als Probleme einer synchronischen Wortbildungslehre. I: Herbert E. Brekle/Dieter Kastovsky (red.): *Perspektiven der Wortbildungsforschung. Beiträge zum Wuppertaler Wortbildungskolloquium vom 9.–10. Juli 1976. Anlässlich des 70. Geburtstags von Hans Marchand am 1. Oktober 1977*. Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann, 155–163.
- Lipka, Leonhard 1992: [1. utg. 1989] *An Outline of English Lexicology*. Forschung & Studium Anglistik 3. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lyons, John 1977: *Semantics*. Volume 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saussure, Ferdinand de 1983: *Course in General Linguistics*. [Engelsk oversettelse ved Roy Harris.] London: Duckworth.
- Selkirk, Elizabeth 1982: *The Syntax of Words*. Cambridge MA: MIT Press.
- Spencer, Andrew 1991: *Morphological Theory. An Introduction to Word Structure in Generative Grammar*. Oxford: Blackwell.

Leksikografi. Hvad er det?

Lexicography is not a linguistic discipline and specially not a genuine part of lexicology. Lexicography is not only the compiling of dictionaries, but theory and practice for dictionaries, lexica and encyclopaedias.

1 Sproglige og faglige kategorier

I 1930'ernes fonologiske debat og 70'ernes ordklassediskussion blev der skelnet mellem to grupper: (1) tilhængere af guds sandhed og (2) hokus-pokus-tilhængere. Principielt mener jeg, at den anden gruppe havde de bedste argumenter. Dette betyder dog ikke, at en hvilken som helst opdeling er acceptabel, men at forskellige opdelinger er hensigtsmæssige til forskellige sammenhæng. I forbindelse med fastlæggelse af indhold og antal af ordklasser betyder det, at en henvisning til en angivelig guddommelig eller ideologisk inspiration kan betegnes som en sådan hensigtsmæssig sammenhæng, men må betegnes som en immuniseringsstrategi:

Multi plures, multi vero pauciores partes esse dixerunt. Modo autem octo universalis tenet ecclesia. Quod divinitus inspiratum esse non dubito. [Nogle har hævdet, at der er flere, andre, at der i sandhed er færre ordklasser. Hele kirken mener, at der kun er otte. Jeg er overbevist om, at dette synspunkt beror på guddommelig inspiration.].

(Smaragdus, 9. årh., cit. efter Michael 1970:51)

Die marxistisch-leninistische Auffassung vom Wesen und zur Einteilung der Wortarten ist wiederholt dargestellt worden. Dabei ist man sich einig, daß die Wortarten Ausdruck der begrifflich-kategorialen Widerspiegelung der objektiven Realität sind.

(Sommerfeldt 1977:150, som skelner mellem ti ordklasser)

Tværtimod vil vi ideelt få præcist lige så mange ordklasser, som vi i en bestemt situation har brug for. Men det er på den anden side upraktisk, hvis hver enkelt grammatiker laver sit eget system eller måske flere forskellige systemer, som fx Bergenholtz (1976) med fem klasser, Bergenholtz/Schaeder (1977) med 51 klasser og Bergenholtz (1984) med ti klasser.

Det er denne upraktiske situation, kategorien eller rettere disciplinen leksikografi finder sig i. Der foreligger så mange forskellige opfattelser, at det er forstyrrende for den leksikografiske diskussion. Nogle opfattelser kan ganske vist afvises med henvisning til, at de hverken begrundes eller svarer til en forhenværende tradition. Det gælder fx for Jacoby (1990) i sin monografi om nordisk leksikografi, når han betegner "die Lehre von den Lexika" som leksikologi.

For en lang række andre opfattelser gælder det, at hver enkelt leksikograf, leksikolog, glossolog, encyklopædist, terminograf tilsyneladende har sin egen opfattelse, som han eller

hun anser for den eneste rigtige. Mange opdelinger er så specielle, at de næppe kan eller bør overføres til generelle opfattelser af leksikografi. Det er fx tilfældet, når Lindemann (1994:2) i sin behandling af franske ordbøger før 1600 skelner mellem glossografi som lære om ordlister og leksikografi som læren om ordbøger og leksika.

Nu er det ikke sådan, at jeg forestiller mig, at alle tilhørerne vil kunne være enige i alle dele af min opfattelse. Det vil jeg ganske vist ikke have noget imod. Mere væsentligt er det at give oplæg til en debat, som vi i Norden har brug for, så vi får bedre kendskab til de forskellige opfattelser, hvilket igen er forudsætningen for at nå frem til større entydighed og evt. til enighed.

2 Leksikografiske definitioner af *leksikograf* og *leksikografi*

Almensproglige ordbøger kan og skal heller ikke være fagligt helt nøjagtige, men de gengiver ofte en forståelse, som har stor udbredelse. Det gælder også for udtrykkene *leksikograf* og *leksikografi*, hvor funktionen (skrivning) og objektet (ordbog hhv. leksikon) udgør elementerne i den leksikografiske definition:

leksikograf person, som giver sig af med leksikonarbejde	(Nudansk ordbog 1992)
Leksikograf Ordbogsskriver	(Dansk Ordbog for Folket 1907)
Leksikografi Ordbogsskrivning	(Dansk Ordbog for Folket 1907)
lexicography [. . .] the compiling of dictionaries	(Longman 1992)

Meget sigende er indordningen af leksikografers virke som noget, man "giver sig af med". Forskellen til beskrivelsen af ingeniør i samme ordbog er påfaldende:

ingeniør videnskabeligt uddannet tekniker	(Nudansk ordbog 1992)
--	-----------------------

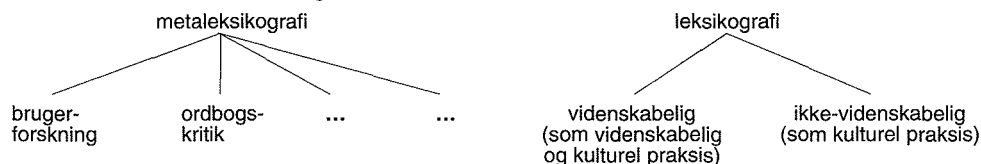
En tilsvarende beskrivelse af leksikograf er i øvrigt ikke mulig, da enhver, der udarbejder ordbøger eller skriver om ordbøger kan kalde sig og bliver kaldt leksikograf. Men hvis vi i stedet går fra den personrelaterede angivelse til disciplinen, kan man i nogle ordbøger finde angivelse af leksikografiens videnskabelighed:

Lexikographie [Wissenschaft von der] Aufzeichnung u. Erklärung des Wortschatzes in Form eines Wörterbuchs	(Duden GWB 1978)
Lexikographie Wissenschaft von der Zusammenstellung und Erklärung des Wortschatzes in Wörterbüchern und Lexika	(Handwörterbuch 1984)

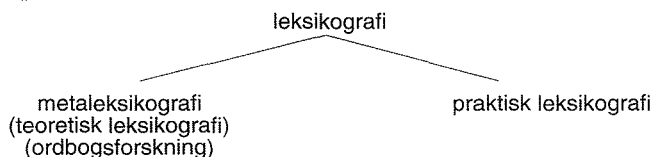
I den leksikografiske definition fra Duden bør man bemærke den kantede parentes, som angiver delinformationens fakultativitet, altså enten er den videnskabelig, eller den er det ikke. Da var man mere entydig i ordbogen fra det tidligere DDR, hvor man i Akademie der Wissenschaften havde ansat op mod 100 videnskabsfolk, der udarbejdede ordbøger. Da ordbogen blev udarbejdet i dette videnskabelige akademi, hvor de ansatte videnskabsfolk både udarbejdede ordbøger og leksika, kan det selvfølgelig ikke undre, at de betegnede deres

arbejde som videnskab. Den hermed antagede altomfattende videnskabelighed kan man ikke have ment deskriptivt, det er snarere en præskriptiv angivelse, som kan være forbundet med et ønske om at overføre akademiets praksis til en alment gældende praksis. Begge ordbøger tager ikke højde for, at man dels kan skelne mellem teori og praksis, dels mellem forskellige former for leksikografisk praksis.

Den manglende dimension i de nævnte definitioner er i den nyere leksikografiske diskussion inddraget gennem en opdeling i **praktisk leksikografi** og **metaleksikografi**. Men det er ikke sådan, at udtrykket **metaleksikografi** overtages af alle ordbogsforskere. Fx er Schaefer (1992) yderst kritisk. Han skelner mellem praktisk leksikografi og teoretisk leksikografi. Udtrykket *meta-* i forbindelse med leksikografi anser han for overflødig, ja direkte forvirrende. Så mener han, skulle man også tale om **metametaleksikografi**, når man forsker i **metaleksikografiske** resultater. Man har jo heller ikke **geografi** og **metageografi** eller **ortografi** og **metaortografi**, siger han. Dette argument er dog svagt, mener jeg. Der findes fx **metaetik** (som ikke regnes som en del af etikken) eller **metamatematik** (som regnes som en del af matematikken). Problemet er snarere, hvordan den praktiske leksikografi forholder sig til **metaleksikografien** og hvordan **leksikografien** forholder sig til andre discipliner. I mit svar går jeg i stor udstrækning ud fra Wiegand (1989), dog uden at følge den helt, da Wiegand ikke forudsiger en fælles betegnelse for leksikografi og **metaleksikografi**. Der deles ind i en videnskabelig og en ikke-videnskabelig leksikografi svarende til den leksikografiske virkelighed, hvor en lang række ordbøger ikke kan siges at have nogen relation til overvejelser, som kan kaldes videnskabelige.

Jeg vil foretrække at beholde leksikografi som fælles betegnelse for både konception af og udarbejdelse af ordbøger, dvs. praktisk leksikografi, og for den ikke direkte praksisorienterede disciplin, dvs. **metaleksikografi**:

Den foreløbige skelnen mellem praktisk og teoretisk leksikografi siger intet eller kun lidt om leksikografiens relation til andre discipliner. Her vil jeg i det følgende diskutere nogle forslag til forståelse af sådanne relationer på en sådan måde, at nogle bliver beskrevet som for omklamrende, andre som for afgrænsende.

3 Leksikografi ctr. anvendt lingvistik

En meget udbredt opfattelse ser leksikografien som en del af lingvistikken, som anvendt lingvistik. Hvis leksikografien ikke kun har (sprog)ordbøger som objekt, men også sagleksika,

encyklopædier og såkaldte alordbøger hhv. encyklopædiske ordbøger som objekt, ville det medføre, at lingvistikken måtte anses for det overordnede område for alle videnskaber, i det mindste i forbindelse med kodificering af viden i form af leksikografiske opslagsværker. Der kan ikke være tvivl om, at indsigt i bestemte sprogvidenskabelige områder vil være fordelagtigt, ja påkrævet, hvis en række ordbøger, leksika og encyklopædier skal konciperes og udarbejdes på optimal vis. Men ved at anvende lingvistiske teorier bliver hverken udarbejdet metaleksikografiske teorier eller konkrete ordbøger. Lingvistiske kundskaber er ikke tilstrækkelige. Der kræves ud over sagviden i særdeleshed indsigt i ordbogsstrukturer og andre ikke-lingvistiske, men centrale leksikografiske problemstillinger. Af samme grund kan heller ikke den såkaldte sprogleksikografi siges at være en genuin del af lingvistikken. Her vil det være naturligt og i de fleste tilfælde nødvendigt, at sprogleksikografen har en lingvistisk uddannelse. Af samme grund vil megen leksikografisk forskning finde sted på sproginstitutioner, men også her er udtrykket anvendt lingvistik misvisende i forhold til praktisk og teoretisk leksikografi.

4 Leksikografi ctr. leksikologi

En anden udbredt opfattelse ser leksikografi som en del af leksikologien hhv. som anvendt leksikologi. Det er uden tvivl også baggrunden for følgende forståelse af leksikografi under brug af det synonyme udtryk "ordbogsvidenskab":

lexikologi vetenskapen om ordförrådets uppbyggnad och struktur □
 äv. inkluderend्रे ordbogsvidenskab (Svensk Ordbok 1986)

Hertil svarer den leksikografiske definition i mange lingvistiske leksika og almene encyklopædier:

Lexicology is the study of the origin and meaning of words; lexicography is practice of dictionary making. Lexicology is a theoretical science; lexicography, an applied science. Good dictionary makers, however, inevitably are both lexicologists and lexicographers. (Grolier 1993)

En sådan opfattelse bygger på to forudsætninger, som ikke er hensigtsmæssige i relation til objektet "leksikografisk opslagsværk":

1. Leksikografi forstås som sprogleksikografi — hvorved objekterne leksikon og encyklopædi udelukkes og albogsleksikografi negligeres.
2. Leksikografi forstås alene som praktisk leksikografi som udarbejdelse af ordbøger — hvorved metaleksikografi udelukkes eller negligeres.

Der kan stadig ikke være tvivl om, at det vil være fordelagtigt for al leksikografi, at der bygges på kendskab til leksikologiske fremstillinger. Men det er ikke sådan, som Thomsen (1995) citerer et mundtligt udsagn fra H. P. Kromann: "Leksikografien stiller spørgsmålene, leksikologien forsøger at besvare dem." Leksikologien besvarer nogle af leksikografiens overordnede spørgsmål, men ikke alle detaljespørgsmål, og beskæftiger sig frem for alt ikke med leksikografisk så vigtige områder som brugerbehov, ordbogsstrukturer, layout, fonologi eller ortografi.

5 Leksikografi ctr. encyklopædologi

Hvor jeg i de første to tilfælde har prøvet at påvise, at en omklamring fører til en u hensigtsmæssig forståelse af leksikografien, vil jeg i to andre tilfælde argumentere for det omvendte forhold. En indskrænkning af leksikografi til sprogleksikografi, fører til, at vigtige leksikografiske problemstillinger udelukkes eller negligeres. Den afgørende fællesnævner for leksikografien er teori og praksis for leksikografiske opslagsværker, både for papirbøger og andre medier. De i kap. 2 citerede leksikografiske definitioner af leksikografi angiver dels ordbøger dels både ordbøger og leksika som objekt, men samtidig anser selvsamme bøger disse betegnelser for at være enten polyseme eller homonyme, fx:

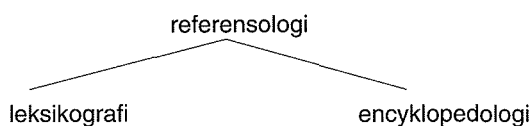
leksikon [...] dels om værk med alfabetisk ordnede artikler indeholdende faglige oplysninger [...] dels om ordbog (Nudansk Ordbog 1992)

Andre skelner meget skarpt mellem ordbog og leksikon. Hertil svarer en skarp opdeling mellem sprog og sag og en dermed forbunden opfattelse, som indskrænker leksikografi til kodificering af sproglige enheder:

Ifølge hevdvunne forestillinger beskjeftiger både leksikografien og encyklopedologien seg med *alfabetiske oppslagsverk*. I ordbøger er emnet (gjenstanden for artikkelskrivning) *ord* (språklige enheder), i encyklopedier ting og foreteelser, *verdens tilskikkelser*, realoplysninger.

(Henriksen 1992:219)

Herudfra foretager Henriksen følgende opdeling:

At denne opdeling ikke tager hensyn til alordbøger hhv. encyklopædiske ordbøger og af uforståelige grunde kun indregner alfabetiske opslagsværk som objekt for "referensologi", er ikke hovedproblemet. Det grundlæggende problem er et andet: Kan der virkelig skelnes klart og entydigt mellem "real-leksikografi" og "ord-leksikografi"? Jeg er mere end skeptisk og vil samtidig tage afstand fra egne tidligere fremstillinger, hvor jeg for klart har skelnet mellem sprogleksikografi, sagleksikografi og albogsleksikografi. Hvis vi går ind på at diskutere tilfældige definitioner i monolingvale ordbøger, kan denne skelnen ikke opretholdes, se hertil Bergenholtz (1994) og Bergenholtz/Kaufmann (1995), som i denne sammenhæng bygger på Haiman (1980). I stedet for at gentage de der bragte argumenter vil jeg henvise til Møller (1959) og Pedersen (1994), som begge — uden at tage den fulde konsekvens — nærmer sig de synspunkter, som Haiman (1980) har fremlagt:

I det hele taget kan man da kun modtage et klart indtryk af, at de programagtige, teoretiske udtalelser om den (næsten) absolutte forskel mellem ordbog og leksikon hviler på et meget løst grundlag, og i praksis har man, så vidt det kan ses, kun i ringe grad haft en sådan vejledning for øje, når en forklaring til de forskellige ord blev udformet. (Møller 1959:55)

Når så både Pedersen (1994) og Møller (1959) alligevel i praksis mener at kunne trække en praktisk grænse, kan det forklares mere entydigt, end det bliver gjort:

Til trods for at der ikke kan drages en blot nogenlunde sikker grænse mellem rent sproglige oplysninger til forståelse af ordene og realoplysninger om disse, har man således i praksis en tydelig opfattelse af, at en eller anden omstændelig saglig redegørelse i hvert fald hører hjemme i et såkaldt realleksikon.

(Møller 1959:55)

Den ikke nævnte, men sandsynlige grund for en sådan praktisk grænsedragning, ligger ikke i en genskabelse af grænsen mellem ord og sag, men er en hensyntagen til den her ikke nævnte brugergruppe: Det drejer sig hverken om en fagekspert eller en semiekspert, men en lægmand, for hvem der forudsættes et vist kendskab til den fælles kultur. Samtidig kan man gå ud fra, at begge monolingvale almensproglige leksikografer i særlig grad vil tage hensyn til det første og i en vis grad også den anden af de følgende grundlæggende brugssituationer, hvorimod et monolingvalt leksikon eller en encyklopædi normalt både tager hensyn til den første og den sidste brugssituation.

1. reception af L1-tekster
2. produktion af L1-tekster
3. reception af L2-tekster
4. produktion af L2-tekster
5. oversættelse fra L1 → L2
6. oversættelse fra L2 → L1
7. tekstuafhængig oplysning om sprog
8. tekstuafhængig oplysning om en sag

Hvor der på "leksikografiske" kongresser ofte holdes entydigt leksikologiske foredrag, som jeg som leksikograf finder fejlplacerede, hører man sjældent bidrag fra og om monolingvale leksika og encyklopædier. Jeg har det håb, at denne tilstand skal kunne ændre sig — til fordel for både teori og praksis i ordbøger, leksika og encyklopædier.

6 Leksikografi ctr. terminologi

Hvis man ved leksikografi forstår sprogleksikografi, bliver fagsprog tilbage som objekt for en anden disciplin, det vil i praksis sige terminologi eller rettere terminografi. En sådan opdeling svarer på sin vis til store dele af leksikografiens historie, hvor al væsentlig metaleksikografi har behandlet almensproglige ordbøger samt leksika og encyklopædier. Samtidig har kvaliteten af de fleste fagordbøger været yderst ringe, særligt fordi, de har været kendetegnet af en manglende fagsystematisk tilgang til det fagsproglige ordforråd. At påpege denne mangel og udarbejde modeller til en anden tilgang har været terminologiens styrke, som den siden 1930'erne er blevet initieret og præget af Wüster (1936).

En forsonlig holdning har set en art symbiose mellem leksikografi og terminologi:

Die Arbeit an Übersetzungsfachwörterbüchern umfaßt Terminologie und Lexikographie. Als Lexikograph muß der Autor den bestehenden Fachsprachschatz in alphabetischer Reihenfolge möglichst vollständig erfassen. Als Terminologe muß er Begriffsfelder erarbeiten und vergleichen, inwieweit die Teile

eines Fachwortes zum Begriffsinhalt oder Begriffsumfang passen oder nicht passen. (Bucksch 1973:7)

Man skal således være både leksikograf og terminolog, hvis man vil koncipere og udarbejde en fagordbog. Andre ser en art arbejdsopdeling, hvor leksikograferne bygger på terminologernes resultater, idet terminologi opfattes som den systematiske indsamling af fagtermer, mens der ved leksikografi forstås udarbejdelsen af ordbøger og leksika (Andersen 1979:7). Grundholdningen hos de fleste leksikografer og terminologer er dog en anden. Alment kan man sige, at leksikografer indtil nu kun i ringe grad har forholdt sig til den grænsedragning, hvorimod terminologer i høj grad har forsøgt at fremhæve formodede og virkelige forskelle. Alt i alt kan man finde følgende grundholdninger om relationen mellem fagleksikografi og terminologi:

- (A) Terminologi hhv. terminografi har fagsprog som objekt, hvorimod leksikografi har almensprog som objekt. Denne opfattelse fører i praksis til en afskaffelse af udtrykket fagleksikografi.
- (B) Terminografi er en del af terminologien, mens fagleksikografi er en del af leksikografien. Terminografi og fagleksikografi har ordforrådet i fagsprog som objekt, men er klart adskilte discipliner, idet de har forskellige opgaver, forskellige teoretiske udgangspunkter og forskellige metodiske fremgangsmåder.
- (C) Fagleksikografi, hvortil der findes det synonyme udtryk terminografi, er en del af leksikografien. Derudover findes der terminologien, som i firmainterne, brancheinterne, nationale og internationale gremier søger at udarbejde fælles saglige og sproglige normer.

Løsning (A) er entydig: Ethvert deskriptiv eller præskriptiv arbejde med fagtermer er en opgave for terminologien hhv. dets delområde terminografi. Også løsning (C) er på sin vis klar. Den svarer til opdelingen i HSK 13, den planlagte håndbog i fagsprogsforskning, hvor tre af de 28 kapitler har overskriften Fagleksikografi I, II og III. Sidstnævnte har tilføjelsen "die Terminographie im 20. Jahrhundert". Derudover findes der et eget kapitel med overskriften Terminologi. Denne løsning er faktisk udarbejdet under deltagelse af både leksikografer og terminologer, men før vi evt. vil kunne tilslutte os den, må vi tage stilling til løsning (B): Foreligger der virkelig klart forskellige opgaver, teorier og metoder?

Efter 1975 er det blevet almindeligt at antage et terminologisk delområde, som kaldes **terminografi**. I overensstemmelse med ISO 1087 skal dette udtryk erstatte "terminological lexicography" og "special lexicography" (Picht 1985:353). Adskillelsen mellem terminologi hhv. terminografi og leksikografi bliver begrundet med en række argumenter, som påviser en forskel eller en modsætning til leksikografien:

- (1) Terminologien har udelukkende fagsprog som objekt (Dubois 1979:57f., Rey 1979:239, Picht 1985:353, Thomas 1993:44, Grinsted/Toft 1994:71)
- (2) I terminologien arbejdes der kun med fageksperter som informanter, hvorimod man i leksikografien kan bruge enhver native speaker (Frandsen 1979:24f)
- (3) Terminologien er computeriseret, dens resultater fremlægges ikke bare i form af papirordbøger, men også på disketter eller CD-ROM (Riggs 1989:107)

- (4) Terminologien udarbejder hjælpemidler til fagekspertes
- (5) Terminologien udarbejder hjælpemidler til tekstproduktion (Riggs 1989:90, Roald 1987:11)
- (6) Terminologien er rent synkron (Wüster 1985:102, Roald 1987:13, Svensén 1992a:107, 1992b:25)
- (7) Terminologien er primært præskriptiv, mens leksikografien primært har et deskriptivt sigte (Roald 1987:10f., Riggs 1989:90, Maidahl Christiansen/Duvå/Laursen 1994:272)
- (8) I terminologien arbejdes der onomasiologisk (Riggs 1989:89, Maidahl Christiansen/Duvå/Laursen 1994:276)
- (9) I terminologien findes ingen polysemi, men der er nogle gange flere termer til et begreb (Riggs 1989:107, Roald 1987:9)
- (10) I terminologien går man ud fra en fagsystematik (Roald 1987:6f., Felber/Budin 1989:139)
- (11) Terminologer beskriver begrebsammenhæng og -tilordninger, hvorimod leksikografer bruger lingvistiske metoder (Felber/Budin 1989:139)
- (12) I modsætning til leksikografien foretrækker man i terminologien en systematisk makrostruktur fremfor en alfabetisk makrostruktur (Roald 1987:6, Riggs 1989:91, Felber/Budin 1989:139, Picht 1985:366ff.)
- (13) I terminologien arbejder man med begreber og termer og ikke med sproglige tegn (Felber/Budin 1989:139)

De fleste af disse argumenter gælder dog ikke kun for terminologien hhv. terminografien, men også for den del af leksikografien, der kaldes fagleksikografi. Der kan i (1), (2), (3), (6), (7), (9) og (10) indsættes fagleksikografi i stedet for eller sammen med terminologi. Betydningen af (8) er ikke helt entydig, men hvis der menes ca. det samme som (10) gælder dette argument også for fagleksikografi. Om punkt (11) kan der siges, at der her foreligger en misforståelse; om punkt (12), at denne modsætning ikke er reel. Kun under punkt (13) kan der findes en virkelig forskel i valg af semiotisk teori.

Om de enkelte argumenter kan der siges meget, det har jeg gjort i et selvstændigt bidrag (Bergenholtz 1995). Jeg vil dog ikke undlade nogle få kommentarer.

Ad (2): Selvfølgelig kan man i fagleksikografien kun arbejde med fagekspertes som informanter. Men også i den almensproglige leksikografi vil man, når man behandler bestemte fagrelaterede ord, inddrage fagekspertes. Det fremgår af de fleste store fagordbøgers forord (se hertil Bergenholtz 1994).

Ad (3): Det er historisk rigtigt, at terminologer meget tidligere end mange leksikografer, herunder også fagleksikografer, har gjort brug af computeren som hjælpemiddel. Men i dag er også næsten al leksikografi "computeriseret".

Ad (7): I nogle lande er sprogleksikografien først og fremmest deskriptiv (fx i Danmark). I andre lande er den langt mere præskriptiv (fx på Island). Men tendentielt er fagleksikografien

i alle lande stærkere præskriptiv end den almensproglige leksikografi. Jeg har dog været ude for et forlag, som ønskede præskriptive udsagn i en fagordbog fjernet med bemærkningen, at det ikke kan være en ordbogs opgave at oplyse, om en bestemt brug af et ord er forkert. Det kan evt. diskuteres i almensproglig sammenhæng, ikke i fagsproglig.

Ad (9): Hertil kan der siges, at der faktisk findes en del almensproglige ordbøger, som principielt ikke giver mulighed for polysemi, men lemmatiserer hver betydning i forskellige semantiske felter, fx Verben in Feldern 1986. Argumentet i fagsproglig sammenhæng er dog svagt, sml. Roald (1987:9):

Polysemi er derfor ikke noe relevant begrep i TG [= terminologien, HB]. Tilfeller hvor ett identisk uttrykk representerer to eller flere begreper, betraktes som homonymi. Således vil f.eks. "morfologi" som leksem i LG [= leksikografi, HB] være flertydig og fordeles på ev. tre betydninger, med fagområdehenvisning, innen samme ordartikel: (a) (lingv.), (b) (medisin), (c) (geologi).

I en medicinsk eller geologisk eller lingvistisk fagordbog vil denne homonymi ikke være relevant, idet andre fag ikke inddrages. I en flerfagsordbog eller i en almensproglig ordbog, vil der efter normal lingvistisk opfattelse ikke være polysemt, men homonymt. Om homonymer lemmatiseres under et indgangslemma eller under flere forskellige, er dog et andet spørgsmål. I øvrigt forekommer eksempler med klare tilfælde af polysemi i mange fagsprog ikke særligt hyppigt, fx har vi i Genteknologisk Ordbog 1992 blandt ca. 3000 ordbogsartikler kun tre med polyseme angivelser.

Ad (10): Mange fagordbøger kan med rette kritiseres for at behandle de enkelte fagtermer isoleret. At gå ud fra en fagsystematik er ikke blevet patenteret af terminologer, men er tværtimod blevet krævet og også brugt af fagleksikografer (fx Pedersen 1994a og 1994b).

Ad (11): Nu kan man diskutere, hvori lingvistiske metoder i leksikografisk arbejde kan bestå, men at beskrive begrebsammenhænge og -tilordninger, er nu ikke uden videre udelukket fra lingvistikken. I øvrigt kan der henvises til, at Wüster (1936:165) ud fra sit kendskab til lingvistiske metoder netop bygger på ordfeldmetoden, som den blev grundlagt af Jost Trier: "Jeder Begriff und seine Benennung sind also auf zweifache Weise in den Begriffsschatz der Gesamtsprache eingebettet: durch das Begriffssystem und durch das Bedeutungsnetz."

På sin vis er det noget overraskende, at (12) fremhæves så kraftigt af terminologer, når de samtidig med rette peger på andre medier end papirordbøger. På en CD-ROM er tilgangsstrukturen alfaførende for brugeren, hvorimod makrostrukturen ikke er væsentlig. Men selvfølgelig kan man fx give tilgang til oversigter over opslagsord indenfor samme knude i fagsystematikken, eller også give mulighed for at få alle eller nogle af de direkte fagrelaterede ordbogsartikler samtidig med den søgte artikel. Men også for papirordbøger er modsætningen ikke reel. Fx findes der en lang række begrebsordbøger og systematisk opbyggede encyklopædier. I praksis er der både fordele og ulemper ved en alfabetisk og også en systematisk makrostruktur (se hertil Bergenholtz/Tarp 1995). Bl.a. kan det være fordelagtigere at vælge en delvis systematisk makrostruktur, hvis en større fagordbog offentliggøres i mindre dele over en længere årrække. Man kan så fordelagtigt have en systematisk opdeling og ordne de enkelte afsnit alfabetisk (Wüster 1936:167). Denne blandede makrostruktur kan også være fordelagtig for etbindsværker. Det var den mest udbredte struktur i middelalderens fagordbøger, den findes også i nye etbindsværker, fx i den førnævnte tyske monolingvale

valensordbog (Verben in Feldern 1986). Det helt afgørende er efter min mening ikke i første omgang præsentationsformen, men den metodiske fremgangsmåde, hvor en fagsystematisk tilgang og metode er en væsentlig forudsætning for fagligt relevante oplysninger: "bei der Sammlung der in ein Fachwörterbuch aufzunehmenden Wörter kann man eigentlich gar nicht anders vorgehen als systematisch" (Wüster 1936:167).

Ad (13): Når det drejer sig om den semiotiske teori og det hermed forbundne teorisprog, har vi det eneste punkt med en klar forskel mellem fagleksikografi og den del af terminologien, der nu kaldes terminografi. Mens man i leksikografien taler om lemma, ordbogsartikel, sprogligt tegn med indhold og udtryk, bruger terminologer termer som begreb, begrebsindhold, benævnelse. I hvor høj grad disse teorier og termer gør et samarbejde eller i det mindste en gensidig diskussion umulig, er uklart. Jeg anser selv forskellene for at være noget mindre, end det nogle gange er blevet antaget (Bergenholtz 1995).

Alt i alt vil jeg — trods (13) — holde fast ved opfattelsen af den næsten fuldstændige synonymi mellem fagleksikografi og den del af terminologien, som beskæftiger sig med ordbøger, altså terminografien. Jeg kan her tilslutte mig Joly (1986:12):

Dois-je avouer que je n'ai jamais beaucoup cru à l'autonomie de la terminologie par rapport à la lexicographie? Je n'y vois guère que le prestige de la mode et la manie de parer de nouvelles dénominations une activité bien connue et fort ancienne. La terminologie est-elle vraiment autre chose que la redécouverte de la lexicographie par les techniciens, avec tout le côté systématique, théoricien et l'utilisation d'un arsenal de pensée et de concepts que les hommes de technique et d'organisation du travail ont l'habitude d'apporter à leurs diverses tâches de fabrication?

7 Afslutning

Leksikografien relaterer sig direkte og indirekte til den type håndbøger, som kan kaldes leksikografiske opslagsværker og som adskiller sig fra andre håndbøger ved at indeholde ordbogsartikler. Nogle af de vigtigste betegnelser for leksikografiske opslagsværker er ordbog, leksikon og encyklopædi. Disse og andre betegnelser bruges dog ikke alle i samme betydning og vil desuden alt efter opslagsværkstype blive forsynet med indskrænkende eller informative tilføjelser, som tager højde for den forudsete genuine brug. Et leksikografisk opslagsværk er kendetegnet ved at indeholde en række strukturer, det drejer sig om mindst 30 forskellige ordbogsstrukturer. De vigtigste er makrostruktur, mikrostruktur og tilgangsstruktur. Med leksikografisk opslagsværk menes ikke kun trykte bøger, men også andre medier som CD-ROM.

Litteratur

- Andersen, Eyvind 1979: *Ordbøger. Oversættelse. Terminologi*. Lyngby: Danmarks tekniske bibliotek.
- Bergenholtz, Henning 1976: *Zur Morphologie deutscher Substantive, Verben und Adjektive*. Bonn: Dümmler.
- Bergenholtz, Henning 1984: *Grammatik im Wörterbuch: Wortarten*. I: Herbert Ernst Wiegand (hrsg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie IV*. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 19–72.

- Bergenholtz, Henning 1994: Faglige oplysninger i monolingvale betydningsordbøger. I: *LexicoNordica* 1, 13–26.
- Bergenholtz, Henning 1995 (i trykken): Wodurch unterscheidet sich Fachlexikographie von Terminographie? I: *Lexicographica* 11, 37–46.
- Bergenholtz, Henning/Uwe Kaufmann 1995 (i trykken): Enzyklopædische Informationen in Wörterbüchern. I: Nico Weber (hrsg.): *Theorie der Semantik und Theorie der Lexikographie*. Tübingen: Niemeyer.
- Bergenholtz, Henning/Burkhard Schaefer 1977: *Die Wortarten des Deutschen. Versuch einer syntaktisch orientierten Klassifikation*. Stuttgart: Klett.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 1995 (i trykken): Makro- og Mikrostrukturen in Fachwörterbüchern. I: *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. Hrsg. von Lothar Hoffmann, Hartwig Kalverkämper, Herbert Ernst Wiegand in Verbindung mit Christian Galinski und Werner Hüllen. Berlin: de Gruyter.
- Bucksch, Herbert 1973: Das technische Übersetzungsfachwörterbuch. I: *Mitteilungsblatt für Dolmetscher und Übersetzer* 19.5, 6–8.
- Dansk Ordbog for Folket 1907 = *Dansk Ordbog for Folket*. Udarbejdet af B. T. Dahl/H. Hammer/Hans Dahl. Første Bind A–L. Andet Bind M–Ø. København/Kristiania: Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag.
- Dubois, Claude 1979: La spécificité de la définition en terminologie (par comparaison avec la définition en lexicographie). I: *Actes du sixième colloque international de terminologie. Pointe-au-Pic (Québec) du 2 au 7 octobre 1977*. Québec, 45–59.
- Duden GWB 1978 = *Duden*. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden. Hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter Leitung von Günther Drosdowski. Bd. 4 Kam–N. Mannheim/Wien/Zürich: Bibliographisches Institut.
- Felber, Helmut/Gerhard Budin 1989: *Terminologie in Theorie und Praxis*. Tübingen: Narr.
- Frandsen, Lene 1979: *Terminologi og Leksikologi*. Forskelle og Lighed. København: Handelshøjskolen i København.
- Genteknologisk Ordbog 1992 = Uwe Kaufmann/Henning Bergenholtz: *Genteknologisk ordbog. Dansk-engelsk/engelsk-dansk molekylærbiologi og DNA-teknologi*. København: Gad.
- Grinsted, Annelise/Bertha Toft 1994: Leksikografi og terminologi. I: Viggo Hjørnager Pedersen/Niels Krogh-Hansen (red.): *Oversættelses Håndbogen*. København: Munksgaard, 61–75.
- Grolier 1993 = *Grolier Multimedia Encyclopedia*. Grolier.
- Haiman, John 1980: Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua* 50, 329–357.
- Handwörterbuch 1984 = *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. In zwei Bänden. Von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von Günter Kempcke. Berlin: Akademie-Verlag.
- Henriksen, Petter 1992: Forholdet mellem encyklopedologi og leksikografi. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. Oslo: Nordisk Forening for Leksikografi, 219–227.
- Jacoby, Michael 1990: *Historische Lexikologie zum nordgermanischen Raum: Lexika als Kultur- und Sprachdokumente zwischen Mittelalter und Neuzeit. Einflüsse von Toledo bis Paris, von London bis Berlin*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Joly, Hubert 1986: Itinéraire d'un lexicographe de fortune. I: *Language Monthly*. September '86, 12–14.
- Lindemann, Margarete 1994: *Die französischen Wörterbücher von den Anfängen bis 1600. Entstehung und typologische Beschreibung*. Tübingen: Niemeyer.

- Longman 1992 = Jack C. Richards/John Platt/Heidi Platt: *Longman Dictionary of language teaching and applied linguistics*. Second edition. Essex: Longman.
- Maidahl Christiansen, Lisbet/Grete Duvå/Anna-Lise Laursen 1994: Das Translationswörterbuch für Fachsprachen. Ein integriertes Konzept. I: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (Hrsg.): *Das Fachwörterbuch*. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern. Tübingen: Narr, 269–284.
- Michael, Ian 1970: *English Grammatical Categories and the Tradition to 1800*. Cambridge: University Press.
- Møller, Kristen 1959: *Leksikologi og leksikografi*. København: Schultz.
- Nudansk Ordbog 1992 = *Politikens Nudansk Ordbog*. Bd. 1 A–K. Bd. 2 L–Å. København: Politikens Forlag.
- Pedersen, Jette 1994a: Fagsystematik. I: Henning Bergenholtz/Sven Tarp (red.): *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger — problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime, 84–90.
- Pedersen, Jette 1994b: Anskueliggørelse af faglige relationer i brancheordbøger. I: *LexicoNordica* 1, 203–228.
- Pedersen, Karen Margrethe 1994: Ordbog og encyklopædi. I: Anna Garde/Pia Jarvad (red.): *Nordiske studier i leksikografi II. Rapport fra Konferance om leksikografi i Norden 11.–14. maj 1993*. København: Nordisk Forening for Leksikografi, 248–253.
- Picht, Heribert 1985: Leksikografi — Terminografi. I: *Nordisk terminologikursus* 2. Bind 1, 351–372.
- Picht, Heribert 1992: Grænseflader mellem terminologi og videns teknik. I: Bertha Toft (red.): *Proceedings af 2. nordisk symposium om Terminologi EDB & Videns teknik*, [Kolding], 22–33.
- Rey, Alain 1979: Définition de la terminologie en tant que discipline linguistique autonome état: de la question. I: *Actes du sixième colloque international de terminologie. Pointe-au-Pic (Québec) du 2 au 7 octobre 1977*. Québec, 229–257.
- Riggs, Fred W. 1989: Terminology and Lexicography: Their Complementarity. I: *International Journal of Lexicography* 2, 89–110.
- Roald, Jan 1987: Leksikografi og terminologi: en sammenligning. I: Tove Jacobsen/Jan Roald (Red.): *Flerspråklig leksikografi og terminologi. Seminarrapport Bergen 22.–23. mai 1987*. Bergen: Universitetet i Bergen, 3–13.
- Schaefer, Burkhard 1992: Probleme einer Darstellung der Geschichte der deutschen Lexikographie. Oder: ein ordentliche erzählung und erklärungen waarhafter, grundtlicher und geschächner dingen (Maaler). I: Gregor Meder/Andreas Dörner (hrsg.): *Worte, Wörter, Wörterbücher. Lexikographische Beiträge zum Essener Linguistischen Kolloquium*. Tübingen: Niemeyer, 7–24.
- Sommerfeldt, Karl-Ernst 1977: Zur Klassifizierung der Wortarten. I: *Deutschunterricht* 30, 150–152.
- Störig, Hans Joachim 1986: Zur Abgrenzung der Lexikographie. I: Herbert Ernst Wiegand (hrsg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie* VI. 1. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 183–195.
- Svensén, Bo 1992a: Terminologi och leksikografi. I: *Terminologiläran och dess relationer till andra områden*. Nordisk forskarkurs i Mariehamn, Åland, september 1990. Stockholm: NordTerm, 97–122.
- Svensén, Bo 1992b: Leksikografi och leksikografiska produkter — några grundbegrepp. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. Oslo: Nordisk Forening for Leksikografi, 9–27.
- Svensk Ordbok 1986 = *Svensk Ordbok*. Utarbetad vid Språkdata Göteborgs universitet. Stockholm: Esselte Studium.

- Thomas, Patricia 1993: Choosing headwords from language-for-special-purposes (SLP) collocations for entry into a terminology data bank (term bank). I: Helmi B. Sonneveld/Kurt L. Loening (eds.): *Terminology. Applications in interdisciplinary communication*. Amsterdam: Benjamins, 43–68.
- Thomsen, Knud Troels 1995 (i trykken): [Anmeldelse af Sven Göran Malmgren: Svensk lexikologi]. I: *LexicoNordica* 2.
- Verben in Feldern 1986 = Helmut Schumacher (Hrsg.): *Verben in Feldern, Valenzwörterbuch zur Syntax und Semantik deutscher Verben*. Schriften des Instituts für deutsche Sprache 1. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Wiegand, Herbert Ernst 1989: Der gegenwärtige Status der Lexikographie und ihr Verhältnis zu anderen Disziplinen. I: Franz Josef Hausmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta (hrsg.): *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie*. Erster Teilband. Berlin/New York: de Gruyter, 246–280.
- Wüster, Eugen 1936: Wörterbücher der Technik. I: *Wörter und Sachen* 17, 164–173.
- Wüster, Eugen 1985: *Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie*. 2. Aufl. Kopenhagen. (1. Aufl. Wien/New York: Springer 1979)